

Het ontstaan van het gasgranatenstort op de Paardenmarkt

"Over de operatie wordt geen enkel document bewaard".

Extra duiding bij de bijdrage 'De Paardenmarkt, een WOI-munitiestortplaats vóór de Belgische Kust' uit het themanummer van het tijdschrift "De Grote Rede" (november 2013), getiteld "De Grote Oorlog en de Zee". Deze bijkomende toelichting werd opgenomen in de persmap ter gelegenheid van een door het VLIZ georganiseerde studiedag op 8 november 2013 in het Staf Versluyscentrum Bredene n.a.v. deze publicatie.

Dr. Luc Vandeweyer

We weten dat er gevaar schuilt onder de waterspiegel vóór het strand van Knokke-Heist in het zicht van de Zeebrugse oostelijke strekdam. Daar ligt een zandbank met de opmerkelijke naam "*Paardenmarkt*". Het is er verboden te vissen of een anker uit te werpen want er liggen granaten, geladen met gifgas, op en in de zeebodem. Het is als een monster van Loch Ness, maar dan wel op basis van feiten. Duikers hebben de granaten waargenomen en nadien is er nog heel wat seismisch onderzoek gebeurd om de grootte en densiteit van het stort te kunnen inschatten.

We wisten echter niets over het ontstaan van dit granatenstort want het was volkomen vergeten. We wisten zelfs niet dat het uitsluitend bedoeld was voor het storten van gasgranaten. De moeizame kennisverwerving tijdens de laatste decennia – sinds de toevallige ontdekking in 1971 – is op zich al een studie waard. Het ontstaan bleef echter gedurende al die jaren in nevelen gehuld. Tijdens een interdepartementale evaluatievergadering, bijeengeroepen in Brussel op 17 juli 1990, werd genotuleerd: *"Over de operatie wordt geen enkel document bewaard"*.

Laat ons eerst de blik richten op de ontdekking.

Een onderzees 'probleem' wordt ontdekt in 1971¹

Hoe was men op dit stort gestoten? Het begon met een schrijven van 13 november 1971. Op die datum werd op het Ministerie van Openbare Werken een brief klaar gemaakt voor verzending naar het Ministerie van Landsverdediging. De brief signaleerde "*hindernissen*" op de zeebodem die werden aangetroffen op 300 meter van de stortplaats die men gebruikte om het uitgebaggerde slib kwijt te raken tijdens de uitbreidingswerken aan de zeehaven. Duikers van de firma Decloedt waren op 28 oktober onder water op inspectie gegaan. Wat ze daar zagen was verontrustend: *"Zij stelden vast dat op de gemelde plaats grote hoeveelheden springstoffen opgestapeld liggen, deels op de zeebodem en deels onder de zeebodem."* Deze brief bracht de zaak aan het rollen.

¹ De relevante briefwisseling en andere stukken betreffende de herontdekking van het munitiestort in 1971 en de heropflakking van de belangstelling in latere jaren werden verzameld door Dr. Tine Missiaen, verbonden aan het Renard Centre of Marine Geology van de Universiteit Gent. Met dank voor het mogen gebruiken van deze bundel bijzonder informatieve documenten.

Omdat het om granaten ging, werd Landsverdediging gecontacteerd. Daar zat immers de nodige vakkennis wat munitie en ontminning betrof. Minister Jos De Saeger schreef dat hij, op verzoek van het Hoofdbestuur der Waterwegen, zijn collega van Landsverdediging Paul Willem Segers vroeg om de krijgsmacht in te schakelen: *"Met het oog op een eventuele ontminning en afbakening, lijkt het mij aangewezen dat het ontruimingskorps officieel hiertoe van U opdracht zou krijgen."* Openbare Werken vroeg uitdrukkelijk voorafgaand afspraken te maken met de aannemer en met *"mijn uitvoeringsdienst te Oostende"*. Deze administratie wilde immers vertraging der werken zoveel mogelijk voorkomen en de minister verzocht zijn collega daarom *"deze zaak als zeer dringend te willen beschouwen."* Hij werd getekend, in naam van minister, door directeur-generaal der waterwegen Ch. Botom. Deze brief was de eerste die melding maakte van springstof op de zeebodem.

Uiteraard gaf Segers de brief onmiddellijk door aan de zeemacht voor verdere evaluatie van het probleem. Daniël Geluyckens, op dat ogenblik chef van de 'Afdeling Operaties' op de staf van de Belgische zeemacht, schreef op 24 december een opmerkelijk relaas naar de chef van de Generale Staf in Brussel. De recent ontdekte stortplaats vol granaten dateerde zeer waarschijnlijk uit de Eerste Wereldoorlog. Het ging om een zandbank, vóór de kust van Heist, en dus niet ver van de haven van Zeebrugge. Ze heette de *"Paardenmarkt"*. Op dat moment had men vooral munitie gedetecteerd in de zogenaamde *"Appelzakkuil"*, net naast de zandbank. In zijn uiteenzetting vermeldde hij de *"heer Pladys"*, directeur van de firma Decloedt, gevestigd in Zeebrugge. Hij was een telg van een familie die al sinds 1876 baggerwerken vóór de Belgische kust uitvoerde. Op basis van de familiale overlevering wist deze bedrijfsleider te vertellen dat er in het jaar 1920 granaten in zee werden gedropt op die plaats, vrijwel een half jaar lang en wel driehonderd ton per dag. Een eenvoudig rekensommetje leidt dan tot een indrukwekkende uitkomst: het cijfer 35.000 ton. Dit getal werd vanaf dan telkens gebruikt als het ging over het granatenstort. Deze mondelinge overlevering was natuurlijk wat zwak als basis en men ging op zoek naar harde gegevens. Er werden onder meer vragen gesteld aan de burgerlijke administratie met bevoegdheden over de kustwateren zoals de *"Service hydrographique"* en aan ambtenaren van 'Bruggen en Wegen'. In geen van beide administraties wist men wat over de oorsprong van het onderzeese munitiestort.

De zeemacht liet er geen gras over groeien. Operatiebevel 02/72 is veelzeggend. Daarin staat letterlijk te lezen: *"Volgens ingewonnen inlichtingen werden deze springstoffen afkomstig uit de oorlog 14-18 in 1920 in zee gestort op de 'Paardenmarkt' bank. De gestorte hoeveelheid is geschat op 35.000 ton."* De grove schatting uit de mondelinge overlevering-'Pladys' werd dus overgenomen. Het zeemachtvaartuig *De Valcke* plote de zone om exacte plaatsbepaling mogelijk te maken. *"Eenheid A950"* was een gewezen zeesleper die sinds 1980 door de marine werd ingezet als manusje van alles, waaronder munitievernietiging op zee. *De Valcke* onderzocht de zeebodem systematisch om zodoende *"de omvang en de aard van de eventueel aanwezige munitie (te) bepalen, ten einde advies te verstrekken of ontruiming al dan niet mogelijk is."* Feit is dat de duikers van de zeemacht aan hun onderzoek begonnen op 10 januari 1972, midden in de winter dus. Ze dachten op dat ogenblik duidelijk aan opruiming, aan *"deminage"*.

Uit daaropvolgende brieven van Daniël Geluyckens aan de Generale Staf, blijkt dat zijn duikers grote hoeveelheden munitie aantroffen. Veel granaten waren door sedimentatie aan elkaar geklit. Het ging om kalibers van 75 mm tot 280 mm. Eén houwitergranaat van 155 mm werd uit zee gevist voor een nader onderzoek. De granaat bleek een gifgaslading te hebben. De conclusie was dat er op welbepaalde plaatsen op de zeebodem een grote hoeveelheid munitie was te vinden maar het was lang niet zeker of dit de enige zone was.

Geluyckens gaf een schatting van de werkdagen die nodig waren voor verder onderzoek. Maar wat daarna? De opruimingsoperatie, zoals ze er op dat ogenblik uitzag, was zo grootschalig dat dit niet kon met de beperkte middelen waarover de marine beschikte. Er lag immer zeer veel springstof op de zeebodem. En ook de roestige toestand van de granaten, baarde hem zorgen. De opruimoperatie zou complex zijn – zoveel was duidelijk – en ze zou veel tijd vergen en behoorlijk wat risico's met zich meebrengen.

Er waren dus tal van onzekerheden. Die maakten accurate planning en kostenraming vooralsnog onmogelijk. Op 1 augustus 1972 schreef kapitein ter zee J.P. Pesch, adjunct-stafchef van de zeemacht, aan het ministerie van Openbare Werken, in casu ir. Zwaenepoel, inspecteur-generaal van Bruggen en Wegen, dat het onmogelijk was de juiste hoeveelheid explosieven te schatten. "*De hoeveelheid is echter zeer groot*", benadrukte hij. De zeemacht kon met haar beperkte middelen het opruimwerk onmogelijk uitvoeren en ze beschouwde haar aandeel in het werk dan ook als afgelopen. Hij stelde voor het gebied als "*Dumping Ground – Disused*" op de zeekaarten te laten aanbrengen en een anker- en visverbod uit te vaardigen voor het gebied..

Zwaenepoel antwoordde op 7 september 1972 en hij trad het voorstel van de zeemacht aangaande een vis- en ankerverbod bij. Het probleem was daarmee van de baan, zo leek het wel. Daarna gebeurde er lange tijd immers niets meer en bloedde de belangstelling dood. Zo dreigde het munitiestort opnieuw in de vergetelheid weg te zinken.

Een tweede ronde van belangstelling vanaf 1988

Het probleem van de Paardenmarkt stak de kop weer op in 1988. Per slot van rekening lag het stort vlakbij de strekdam van de haven waar nog altijd hard werd gewerkt om de capaciteit van de haven te vergroten. Het ministerie van Openbare Werken – in casu: Dienst der Waterwegen, Dienst der Kust, Directie Oostkust – kaartte de zaak weer aan met een brief van 3 mei 1988 aan Edmond Poulet, op dat ogenblik chef van de staf van de zeemacht. In deze brief werd gewezen op de stortplaats van ongeveer 1,4 km², naar het jaar 1920, en opnieuw naar de schatting van 35.000 ton. In de brief stond tevens: "*Onder de springtuigen zouden er zich ook gasbussen bevinden.*" Hij vroeg uitdrukkelijk om een "*schoning*" van het gebied. Er was geld vrijgemaakt voor een voorbereidend onderzoek met de uiteindelijke bedoeling "*dit verboden vis- en ankergebied te zuiveren.*" Voor dat onderzoek wilde Openbare Werken opnieuw beroep doen op de duikers van de zeemacht.

De zeemacht nodigde Openbare Werken uit om het probleem te bespreken op 29 juni 1988 op de marinebasis te Zeebrugge. Luitenant-ter-Zee. R Simpelaere werd aangeduid om het verslag te maken. De firma Decloedt was eveneens vertegenwoordigd. Wat lag er op de zeebodem en hoeveel? Ze veronderstelden zowat alles wat in de oorlog van 1914-1918 door de artillerie werd afgeschoten. Op basis van het onderzoek in 1972 was het al duidelijk dat het ging om een stort met een grote dichtheid. Gedurende drie weken konden de militairen onderzoek doen vanaf een platform. Ze zouden tevens de verdere opruiming van de bovengehaalde springtuigen verzekeren. Uit het verslag blijkt dat men vooral ongerust was over lekkende gasmunitie. Waar moest men er dan mee naartoe? Kon DOVO, de ontmijningsdienst van de landmacht, de gasmunitie opstapelen in haar depot in West-Rozebeke, in het bos van Houthulst? De gasgranaten in beton gieten en in de diepzee gooien zoals de krijgsmacht dat gedurende tientallen jaren had gedaan, mocht immers niet meer wegens verboden bij internationaal verdrag. Het personeel moest beschermkledij dragen en de medische dienst van de krijgsmacht moest klaar staan voor snel ingrijpen bij eventuele ongelukken. De aanwezigen maakten zich geen illusies: zelfs als het ruimen succesvol

verliep, zou men nooit zeker zijn van de volstrekte veiligheid van dat stuk zeebodem. Dat was onmogelijk want granaten die onder een laag slib verborgen zaten, waren zo goed als onbereikbaar.

De reden voor de herneming van de opruimplannen na zoveel jaren radiostilte was niet ver te zoeken. Er waren zwaarwegende economische belangen in het spel. De ruiming was nodig met het oog op de aanleg van een jachthaven.

In de daaropvolgende documenten werd er van uitgegaan dat één op drie van deze granaten gasmunitie zou zijn. Dat was zowat de verhouding in het Duitse artillerieverbruik op het einde van de oorlog. Men veronderstelde daarbij dat men in 1920 niet de moeite had gedaan om chemische en gewone granaten te scheiden. Men ging er eveneens van uit dat het meestal ging om niet-afgevuurde granaten, munitie uit opslagplaatsen die na de wapenstilstand werden opgeruimd. Op DOVO werd sterk gerekend omwille van de ervaring die deze militairen ondertussen hadden opgebouwd. Er werden op hun terreinen al een paar honderd ton chemische granaten bewaard in afwachting van de afwerking van de geplande vernietigingsinstallatie. De komende Paardenmarktruiming zou deze stocks uiteraard drastisch doen aangroeien. Kon het terrein in West-Rozebeke dit aan? Daarna begonnen de aanwezigen zich vragen te stellen bij de te verwachten lange duur van de opdracht en de gevaren voor het personeel en voor de omwonenden, vooral tijdens het vervoer en de latere opslag op de militaire terreinen. Men moest immers transport regelen door bewoond gebied en over de openbare weg. Dat betekende dat er ook gevaar was voor burgers. De operatie zou zeer veel geld en werkdagen kosten.

Nogal wat officieren hadden hun twijfels bij de plannen tot opruiming van het munitiestort. Het waren per slot van rekening hun ondergeschikten die de gevaren moesten trotseren. Ze vonden het nodig de gegevens nog eens bij elkaar te leggen. Er werd een interdepartementale vergadering bijeengeroepen in Brussel op 17 juli 1990. Het doel was een syntheseverslag op te stellen betreffende het munitiestort. Er waren vertegenwoordigers van Volksgezondheid en Leefmilieu, Landverdediging en van de Dienst der Kust van het Vlaams Gewest. Ze stelden eerst een historiek op. Het onderzoek ter plekke sinds 1972 wees uit dat er aan de opruiming gevaren en grote kosten verbonden waren. Allerlei metingen met de hulp van diverse universiteiten hadden geen duidelijk beeld van de stand van zaken onder water opgeleverd, "*tenzij een geleidelijke aanslibbing van de zone.*" In 1989 wilde Openbare Werken de stortplaats laten opruimen. Maar iedereen schrok terug voor de gevaren en de grote kosten. Er werd vermoed dat het grootste deel van de munitie wellicht onder sedimenten bedolven zat. Ze schatten dat de laag gemiddeld één meter dik was. Toch lag er nog munitie aan de oppervlakte vermits zeemachtduikers op 17 van de 90 bezochte plaatsen granaten hadden opgemerkt.

Ook de raming van 35.00 ton werd op deze vergadering kritisch tegen het licht gehouden: "*Dit cijfer berust alleen op getuigenissen die zeggen dat het storten 6 maanden geduurd heeft, dit naar rato van 300 ton per dag.*" In werkelijkheid was het maar op basis van één getuigenis en dan nog uit tweede hand en 'herverteld' na ruim een halve eeuw. De betrouwbaarheid was dus een groot vraagteken. Het gezelschap veronderstelde dat één op drie een gasgranaat was omdat dat op het einde van de oorlog zowat de verhouding was in munitieverbruik door de Duitse artillerie. Een massale explosie onder de zeespiegel, gepaard aan een gifgasemissie, was uitgesloten mede omdat gasgranaten maar een kleine hoeveelheid springstof bevatten. De zandbank saneren stond gelijk met de risico's fors vergroten. Kon men niet leren van de ervaringen in het buitenland? In de Oostzee waren – vooral na 1945 – eveneens grote hoeveelheden gasmunitie gestort. Elk jaar werden er wel granaten door vissers in hun sleepnetten gevonden. Die explosieven werden daarna weer in

de daarvoor voorbehouden zones in de Oostzee gesmeten. De conclusie was duidelijk: geen enkel departement geloofde in het nut en zelfs de mogelijkheid van een sanering van de Paardenmarkt. Het veiligst was het stort te laten rusten maar wel de internationale evolutie op het vlak van onderzeese munitiestorten op de voet te volgen.

Op deze vergadering werd tevens letterlijk vastgesteld betreffende de activiteiten in 1920: *"Deze storting krijgt nauwelijks aandacht en wordt dan ook snel vergeten. Over de operatie wordt geen enkel document bewaard"*. Men beschikte ondertussen nog altijd niet over meer gegevens over de oorsprong van het stort. De aanwezigen staarden zich blind op het feit dat er op dat ogenblik haast geen militaire archieven uit die tijd meer waren als gevolg van de Duitse invasie in mei 1940 bij het begin van de Tweede Wereldoorlog. Het was allemaal verbrand, zo meende men, een veronderstelling die door Landsverdediging alvast niet werd tegengesproken.

De druk van de publieke opinie neemt toe

De gevoeligheid van de publieke opinie voor explosieven was ondertussen drastisch toegenomen, mede door de jarenlang aanslepende kernwapenproblematiek in de jaren tachtig. In 1988 was ook het parlement daardoor veel alerter voor dergelijke problemen dan in de vroege jaren zeventig. Maar ook de kustbewoners, oostelijk van Zeebrugge voelden nattigheid. Commotie rond een granatenstort zagen ze als een bedreiging voor de toeristische aantrekkelijkheid van hun deel van de kust en ook dat zette druk op de bevoegde ministers.

In het parlement werden herhaaldelijk vragen gesteld door een hele resem Kamerleden en Senatoren. De man die het meest naar de oorsprong van het stort probeerde te peilen was Michiel Maertens, Agalev-senator, en lid van de Senaatscommissie Defensie. Hij woonde in Pervijze, midden in de gevechtszone van 1914-1918 en hij was leraar geschiedenis geweest. Hij kon zich niet neerleggen bij de duisternis die rond het ontstaan van het stort bleef hangen. Konden buitenlandse archieven wat opleveren? Op 29 juli 1993 vroeg hij de Minister van Landsverdediging onder meer *"of er systematisch onderzoek van Engelse en eventueel Russische archieven en getuigenissen is gebeurd om de exacte samenstelling van de gedumpte munitie te kennen, en zo ja, welke er de resultaten van waren, zo neen, waarom dit tot op heden niet gebeurt."* Het antwoord – geformuleerd door de stafchef van de zeemacht Willy Herteleer – wees op het feit dat Landsverdediging niet over het personeel, noch het budget beschikte *"om opzoeken te verrichten in buitenlandse archieven."*

Op 18 oktober 1993 vroeg hij kolonel Paulussen, op dat ogenblik chef van de Historische Dienst van de krijgsmacht, of hij dienaangaande geen opzoeken kon doen. Maertens had ondertussen de parlementaire handelingen van 1919-1920 opgeduikeld in de hoop daarin aanwijzingen te vinden. Daarin had hij geleerd dat *"de precieze gegevens van de dumping moeten te vinden zijn in de archieven van de Service Central de la Récupération van het Belgisch leger."* Hij hoopte dat deze aanwijzing het mogelijk maakte om meer informatie in de militaire archieven te vinden. Tot slot wees Maertens op het feit dat dergelijke oorlogsmunitie door de in januari dat jaar getekende 'Conventie van Parijs' beschouwd werd als toxisch afval en daardoor niet meer onderworpen was aan de militaire geheimhouding. Er was dus geen reden voor het leger om haar archief dienaangaande gesloten te houden, integendeel.

Het onderwerp liet hem niet los. Enkele maanden later, op 28 februari 1994, schreef hij naar de firma Decloedt in Zeebrugge. Ondertussen had hij de gegevens die de zeemacht had

verzameld, ingekeken op het kabinet van minister Leo Delcroix van Landsverdediging. Daarin zag hij dat het duikers van deze firma waren die op 28 oktober 1971 als eersten springstof hadden gevonden op de Paardenmarkt. Hij had daarbij een belangrijk detail opgemerkt: *"In 1971 vermeldde directeur Pladijs van uw firma, dat hij zich herinnerde dat de firma Decloedt in 1920 per dag ongeveer 300 ton munitie heeft gestort en dat 6 maanden lang. Deze verklaring is bijzonder belangrijk omdat zij een beeld geeft van het volume."* Daarna vroeg hij of er in de archieven van de firma verder nog sporen zouden te vinden zijn. Het militair archief was immers een doodlopend spoor gebleken: *"De legerdossiers daaromtrent werden immers in 1940 bij de inval van de Duitsers vernietigd, zodat geen enkel officieel stuk daarover tot op heden werd teruggevonden."* Daarom hoopte hij op bewijsstukken in *"uw firma die de dumping op last van de legeroverheden uitvoerde"* of eventueel *"andere getuigenissen."* Daar legde hij zwaar de nadruk op: *"Dit terugvinden is bijzonder belangrijk. Kunt U mij hierover iets laten weten? Ik ben zelf bereid uw archieven uit 1919-1920, voor zover die mochten bestaan, zelf te komen onderzoeken."*

Maertens beseftte dus hoe zwak de basis was waarop de tot op dat ogenblik aangenomen visie op de gebeurtenissen van na de Eerste Wereldoorlog wel was, ook en vooral wat het cijfer aan gestorte tonnen munitie betreft. Het antwoord van de baggeraarsfirma Decloedt en Zoon van 11 april 1994 aan Maertens is veelzeggend. De zegsman van 1971, Willy Pladijs, was begin 1993 overleden. De overledene was geboren in 1913 en kon dus onmogelijk zelf herinneringen aan de werkzaamheden van 1920 hebben. *"De zogenaamde herinneringen die U vermeldt, waren praktisch zeker afkomstig van zijn vader, de heer Gaston Pladijs, die in 1914-1920 reeds werkzaam was in onze firma."* De vader was overleden in 1977. De firma moest bekennen dat er geen enkel archiefstuk uit die tijd in het bedrijf voorhanden was en er waren al evenmin andere getuigenissen over de munitiedumping te vinden. Het bedrijf speelde de bal noodgedwongen door: kon ere-inspecteur-generaal van de Dienst der Kust te Oostende, R. Simoen, misschien helpen? Zo werd gesuggereerd.

De zoektocht naar relevante archieven bleef dus vooralsnog vruchteloos. Men staarde zich blind op het feit dat er op dat ogenblik haast geen militaire archieven uit die tijd meer beschikbaar waren als gevolg van de Duitse plunderingen en de vernielingen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Ondertussen is dat euvel voor een belangrijk deel opgelost door het terughalen uit Moskou van duizenden archiefdozen. Wat door de Duitsers in 1940 werd in beslag genomen, werd immers door het Rode Leger in 1945 weggevoerd. In tijden van Koude Oorlog was het zo goed als ondenkbaar in de USSR op onderzoek te gaan. Ondertussen was de toestand echter drastisch veranderd. De val van de Berlijnse muur was een feit en de USSR was uit elkaar gevallen. Na jarenlange onderhandelingen slaagde de Belgische diplomatie erin een akkoord te bereiken en de krijgsmacht stuurde een transporteenheid die de duizenden Russische archiefdozen in Moskou ophaalde en in de lente van 2002 netjes afleverde in het Documentatiecentrum van het Koninklijk Legermuseum. Daar werd begonnen aan een verkennende, dus nog rudimentaire beschrijving van de dossiers in de meer dan vijfduizend Russische charterdozen.²

Ook al was de oorspronkelijke ordening volledig verloren gegaan, toch werden er dossiers opgemerkt met documenten die het briefhoofd droegen van de *Service Central de la*

² Het verhaal van de ontdekking van deze Belgische archieven in Rusland is te vinden in : J. Lust, E. Maréchal, W. Steenhout, M. Vermote, *Een zoektocht naar archieven. van NISG naar AMSAB*, Uitgegeven door het Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging (AMSAB), Gent, 1997.

Récupération van het Belgisch leger. Wat had deze commissie met granaten te maken? Daarvoor moeten we terug naar einde 1918, toen de wapenstilstand van 11 november 1918 in het verschiet lag.

Opruimen en ontmijnen.

Toen het Belgische leger eind september 1918 eindelijk op grote schaal in de aanval ging, wisten de soldaten dat de kans heel groot was dat ze finaal de Duitsers zouden kunnen verdrijven. De komende weken werd alles op alles gezet om de militaire doelstellingen te halen. Er werden tijdens de opmars veel beschietingen met gasgranaten uitgevoerd. De Duitsers gebruikten het intensief om de vijandelijke opmars te vertragen. Maar ook de Belgen en de Frans-Brits-Amerikaanse troepen die mee oprukten, zetten het chemische wapenarsenaal op grote schaal in.

Op 17 oktober was zeemachtofficier Cornellie naar het door de bezetter pas ontruimde Oostende getrokken voor een inspectie.³ Hij drong de haven binnen in een kleine boot via de zee. Zijn rapport werd afgewerkt op 19 oktober en het werd verstuurd onder de hoofding "*Commandement des Services Maritimes Militaires*". Het werd bezorgd aan zijn superieur maar ook aan de ministers Paul Segers en Georges Helleputte in Le Havre. De vijand had de barrière die de *Vindictive* al vormde, nog verder afgewerkt en de oude pakketboot *Le Flandre* dwars op de toegangsgeul tot zinken gebracht. Verder in de haven hadden de Duitsers de vaartuigen van de firma Decloedt tot zinken gebracht, wat hij in zijn rapport "*un acte de brigandage*" noemde. Maar vaartuigen zijn uiteraard vervangbaar.

De legerleiding dacht ondertussen al aan de uitbreiding van haar transportcapaciteiten. Wat met de kanalen in de regio? Generaal Greindl, chef van de genie op het hoofdkwartier, schreef de minister van Oorlog De Ceuninck al op 31 oktober 1918, dus bijna twee weken voor de wapenstilstand, dat het aangewezen was de installaties te Zeebrugge, te Brugge en het kanaal er tussen weer bruikbaar te maken. Hij wilde trouwens alle kanalen in West-Vlaanderen zo snel mogelijk laten vegen. Dit kon gebeuren onder leiding van de administratie Bruggen en Wegen. Er waren al twee contracten met de firma Decloedt getekend, niet alleen voor het veegwerk in deze kanalen maar ook in de havens van Nieuwpoort, Oostende en Brugge.⁴

Pas met de wapenstilstand in zicht begon de Belgische legerleiding en de regering in Le Havre na te denken over hoe het verder moest met de nalatenschap van de Duitse bezetting. Het lag voor de hand om zoveel mogelijk te recupereren en voor verkoop of voor hergebruik te bestemmen. Onbeschadigde bewapening kon nog nuttig zijn ter versterking van de eigen strijdkrachten. Maar veel kon ook te gelde gemaakt worden. Metaal – bijvoorbeeld – was veel geld waard want het was broodnodig voor de wederopbouw.

Een *Commision de la Récupération* moest die taak in handen nemen en als chef werd kolonel Tollen aangeduid. Om zijn dienst formeel wat te 'verburgerlijken' kreeg hij de titel van "*directeur*". Hij kreeg een netwerk van medewerkers tot zijn beschikking, doorgaans officieren of gedemobiliseerde officieren. Dat het er enigszins 'burgerlijk' uitzag maakte het onder meer mogelijk om ook in de zuidelijker gelegen Franse en Britse bezettingszones in het eigen land op te treden op korte termijn. Het verzamelde materieel werd openbaar

³ Russische Doos 1912, dossier 185-4706: "Défense de la côte", subdossier "Ports".

⁴ Russische Doos 1912, dossier 185-4706: "Défense de la côte", daarinbinnen in het bijzonder het sub-dossier "Ports".

verkocht door Registratie en Domeinen, onderdeel van het Ministerie van Financiën. In het *Belgisch Staatsblad* van 1919 staan vele tientallen vermeldingen "*Récupération de butin de guerre – ventes publiques*."

Daarbij werd ook gedacht aan het recupereren van munitie. Dat was nodig om de veroverde Duitse artilleriestukken nog te kunnen inzetten. Maar dat soort materieel kon ook geld waard zijn, gelet op het metaal dat een artilleriegranaat bevatte. Het Groot Hoofdkwartier had in zijn IIde Afdeling – die het inlichtingenwerk coördineerde – een "*Service des Recherches et d'Etudes des Projectiles ennemis*". Op 17 maart 1919 maakte die dienst een *Rapport et propositions pour le président de la Commission Centrale de la Récupération*, klaar. Duitse munitie kon inderdaad nog waardevol zijn.⁵

Eén van de officieren van de II^{de} Afdeling was naar Le Havre getrokken om daar in de grote Franse wapenfabrieken van de firma Schneider te bestuderen hoe ze munitie ontmantelden. De dienst was echt overtuigd van de mogelijkheden, zelfs van de ontmanteling van Duitse blauwkruis-gasgranaten waarin een mengsel van "*arsène-sternutatoires*" zat. Met andere woorden: een giftige arsenicumverbinding met daarbij een gas dat heftig niezen veroorzaakte waardoor je je gasmasker niet op je gezicht kon houden. Andere Duitse types waren echter te toxisch en die kon men vernietigen "*par voie de combustion*", verbranding door explosie dus. De militairen van de gevechtseenheden waren ondertussen gewend aan beschietingen van hun troepen met gasgranaten en ze wisten dat na verloop van tijd, al naargelang het type gas, de schadelijke gevolgen fel verminderden, zeker als je neutraliserende chloorkalk op de besmette bodem strooide.⁶

Waar ze blijkbaar op dat ogenblik niet bij stil stonden was dat een groot deel van de opruiming te midden van de burgerbevolking zou moeten gebeuren. Tot dusver waren de militairen gewend aan gebruik van gasgranaten in de gevechtszone. Burgers waren dan vele kilometers ver verwijderd. De realiteit van de opmars drukte de militairen al snel met de neus op de feiten. Na enkele weken werd weer in bewoond gebied gestreden. Na 11 november 1918 vorderde de Duitse terugtocht snel. Daarbij liet de vijand alles achter wat te zwaar of te omvangrijk was. Overal in het land werden munitieopslagplaatsen aangetroffen, ook in bewoond gebied, zelfs aan de rand van steden. Het is begrijpelijk dat de militairen aan vernietiging of ontmanteling ter plekke of op korte afstand van de vindplaats dachten. Het spoorweg- en wegennet was immers zwaar toegetakeld en het vergde veel tijd eer dat voldoende hersteld was om grootschalige, gevaarlijke transporten uit te voeren.

Het opruimwerk was voor het leger niet echt een prioriteit. Zolang de vrede niet was getekend, kon de strijd weer hervat worden. Het duurde dus maanden eer er serieuze vooruitgang kon geboekt worden. Bovendien bleken de gigantische en overal verspreide stocks aan Duitse munitie bijzonder veel gevaar op te leveren.

⁵ Documentatiecentrum van het Koninklijk Legermuseum, Russische doos 2412, dossier 185-5676. Map "*matériel divers*", bevat briefwisseling van de Commission Centrale de la Récupération.

⁶ Documentatiecentrum van het Koninklijk Legermuseum, Russische doos 3179, dossier 185-7041, dossier van het kabinet van de Minister van Landsverdediging, met briefwisseling betreffende de recuperatie van oorlogsmaterieel. Onderhavig exemplaar van het rapport kwam in het archief van het kabinet van de Minister van Oorlog terecht. De tekst is vermoedelijk van de genieofficier commandant Algrain, belast met de studie van deze problemen en een naaste medewerker van directeur Tollen.

Wat met de gasgranaten?

In de vroege lente van 1919 ontving het departement 'Oorlog' op 24 maart 1919 een brief van generaal Orth, de chef van de Belgische militaire missie bij de Britten. Hij had interessante dingen opgevangen betreffende de vernietiging van munitie in de Britse zone van het land. De Britse troepen zaten onder meer in Henegouwen. Zij opperden de mogelijkheid om gevaarlijk geachte munitie naar een haven te voeren en in het Kanaal te gooien. Andere mogelijkheid was de gasgranaten diep in te graven, minstens vier meter onder de grond. Dat het om Henegouwen ging, is niet onbelangrijk. Sinds 21 november 1918 was de post van 'Minister van Oorlog' weer in handen van een burger, de Henegouwse jurist Fulgence Masson. Hij had natuurlijk niet de kennis en de ervaringen van het IJzerfront zoals zijn voorganger generaal Armand De Ceuninck. Masson antwoordde op 5 april. Hij vond begraven een goed idee maar dan enkel als het degelijk en diep gebeurde. Dus niet op plaatsen waar later opnieuw moest gegraven worden. En op voorwaarde dat de gemeentelijke autoriteiten op de hoogte waren gesteld en er geen gevaar voor grondwatervergiftiging was.⁷

Het kan vreemd klinken dat er toen zo over werd gedacht. Door het intensieve gebruik van chemische ladingen in artilleriegranaten tijdens de voorbije oorlogsjaren waren de officieren uiteraard vertrouwd met strijdgassen en ze wisten uit ervaring dat de gevaren weliswaar niet mochten onderschat worden maar dat overdrijven al evenmin nodig was. Gas werd in open lucht snel verdund zodat het ongevaarlijk werd. Die kennis van het slagveld hield echter onvoldoende rekening met het feit dat een grote opstapeling in een depot er kon voor zorgen dat – na een grootschalige explosie – een omvangrijke wolk gifgas van hoge dichtheid bewoond gebied kon bereiken. Dat was niet ondenkbaar. Tijdens de Duitse terugtocht na de wapenstilstand was een wagen met gasgranaten geëxplodeerd in de dorpkom van Mollem in het Pajottenland. Daarbij waren verscheidene Duitse soldaten en Belgische burgers omgekomen of zwaar gewond geraakt. Dat kon zich ook op veel grotere schaal voordoen, gelet op de gigantische omvang van sommige munitieopslagplaatsen in het bevrijde land.

Directeur Tollen keek inderdaad aan tegen aangroeiende stapels Duitse munitie. Explosies kwamen hoe langer hoe meer voor en soms waren die erg omvangrijk. Om maar één voorbeeld te geven: op 21 maart 1919 explodeerden 140 treinwagons in het vormingsstation van Grimde dicht bij Tienen. De explosies duurden uren. Tollen was op de bewuste dag met enkele medewerkers op inspectie in Leopoldsborg waar ook een massa Duitse munitie lag. Ze hoorden het gedonder en vertrokken zo snel mogelijk naar Grimde. Toen ze daar aankwamen, waren er nog tal van explosies want de kettingreactie duurde vele uren. Het was onmogelijk de brandende wagons te benaderen.⁸

Dergelijke explosies – groot en klein – hadden zich al vaker voorgedaan. Vermits de zomer op komst was, nam het risico toe. We kunnen ons voorstellen dat Tollen en zijn medewerkers vreesden dat een explosie van de omvang zoals Grimde ook een grote gaswolk

⁷ Briefwisseling betreffende vernietiging van munitie in de Britse zone, maart-april 1919, in: Russische doos 3179, dossier 185-7041, kabinet landsverdediging, briefwisseling betreffende de recuperatie van oorlogsmaterieel.

⁸ Russische doos 2424, dossier 14 – 5697, Briefwisseling betreffende de staat van beleg na de bevrijding van het land, met daar het sub-dossier “*Explosion de Grimde*” en daarin een nota voor de minister van Tollen, 23 maart 1919. Zie ook: Luc Vandeweyer, *Ontploffingsgevaar in Vlaams Brabant na 11 november 1918. Wat bieden ons de archieven?* in *Eigen Schoon en De Brabander, Driemaandelijks tijdschrift van het Koninklijk Genootschap van Vlaams-Brabant en Brussel*, nr. 4, 2008, pp. 535-545.

over een dorp of stad zou jagen. In een brief van 20 mei 1919 legde Tollen het probleem van de gasgranaten voor aan de minister. Op termijn vormden zij immers een groeiende bedreiging. Op dat moment dacht ook hij dat de enige efficiënte mogelijkheid tot vernietiging het laten exploderen in gecontroleerde omstandigheden was. Er waren dan bijzondere voorzorgsmaatregelen nodig. Op de plaats van de vondst tot explosie brengen, was alleen te overwegen voor de gasmunitie waarvan het transport al te gevaarlijk zou zijn. De meest voor de hand liggende oplossing was de evacuatie naar de zee. Tollen stelde voor ze in kleine hoeveelheden met boten over de binnenwateren te transporteren naar een plaats waar een zeewaardig schip ze kon laden om ze daarna in zee te gooien. Dat werk kon uitgevoerd worden door arbeidskrachten in dienst van zijn Recuperatiedienst "*en utilisant toutes les précautions d'usage pour la manipulation.*" Daar legde hij sterk de nadruk op. Als de minister het goed vond zo te handelen, vroeg hij toestemming om contact te nemen met de ministers die de spoorwegen en de administratie Zeewezen onder hun hoede hadden zodat hij de nodige transportcapaciteit en scheepsruimte kon vragen.

Minister van Oorlog Masson antwoordde Tollen al op 23 mei met de boodschap dat hij het eens was met zijn voorstellen en hij drukte er op dat "*immédiatement*" – het woord werd door hem uitdrukkelijk onderstreept in de brief – tot uitvoering te brengen. Hij wees er daarbij op dat het rapport van generaal de Ryckel, militair bevelhebber van het kustgebied, vermeldde dat de spoorweg naar Zeebrugge volgende maand weer in bedrijf zou genomen worden. Dan was de uitweg naar de zee eindelijk weer open: "*Il sera donc possible d'évacuer les projectiles vers la mer, non seulement par eaux intérieures mais encore par voie ferrée. Les allèges qui vous seront nécessaires vous seront facilement fournies par le TEF*". Achter dat letterwoord school de dienst "*Transport par des Eaux Intérieures*", een onderdeel van het militaire logistieke apparaat. Zijn slotzin sprak boekdelen: "*Je vous signale à nouveau qu'il y a lieu d'agir vite.*"

De reden voor die aansporing tot haast is niet ver te zoeken. Overal in het land kwam Duitse springstof tot ontploffing. Dat gebeurde bij tijd en wijle op angstwekkend grote schaal. Luitenant-kolonel Gradé van de recuperatiedienst schreef de minister op diezelfde 23 mei dat het munitiedepot van Kwatrecht in de lucht aan het vliegen was sinds die middag. Urenlang hoorde men explosies. Door het warme weer was er brand ontstaan en die had een kettingreactie van explosies veroorzaakt. Er waren gelukkig geen gewonden of doden te betreuren. Dat was op veel andere plaatsen helaas wel het geval. Ook in Rochefort was een groot depot in de lucht gevlogen.

Die explosies veroorzaakten een stroom van parlementaire vragen. Op 11 juni moest Masson persoonlijk zijn beleid gaan verdedigen. Hij moest eerst de tirades aanhoren. De conclusie was duidelijk: er moest dringend werk gemaakt worden van het beperken van het gevaar. Dat kon alleen door de stocks en de overal rondslingerende losse munitie zo snel mogelijk te vernietigen. Op 24 juni stuurde hij een reserme brieven in antwoord op dergelijke vragen. Aan senator De Sadeleer liet hij bijvoorbeeld weten dat er in Denderleeuw wel 200.000 projectielen lagen. Velen daarvan waren niet meer gevaarloos te transporteren. Hij overwoog om ze ter plekke te ontmantelen ofwel ze gewoon onder de grond te steken. Vernietiging ter plekke kon maximaal voor een vijfhonderdtal.⁹

Op 25 juni, werd het debat verdergezet. Nu kreeg ook de minister het woord. Masson vroeg twee maanden de tijd om de kleinere, overal verspreid liggende hopen munitie op te ruimen

⁹ DOOS 2424 map 185 – 14 – 5697. Map "état de siège", antwoorden van de minister, onder meer aan senatoren, in verband met de angst van de bevolking voor ontploffingen van munitiedepots.

en te verzamelen. Hij was daarbij duidelijk in zijn wiek geschoten door het ongeduld van vele parlamentsleden. Ze moesten de cijfers eens nuchter bekijken, vond hij. Hij schatte dat er in de zone, bezet door het eigen Belgische leger, wel 1.200.000 handgranaten, 3.500.000 obussen, 100.000 geweren en 2.200 artilleriestukken werden achtergelaten en een nog veel groter aantal kogels. Bij de intocht van het Belgische leger na 11 november vonden ze ongeveer 13.000 met wapens geladen treinwagons. 10.000 daarvan werden ontladen en voor transportdoeleinden gebruikt. Het leger en het land hadden die capaciteit immers dringend nodig. Hetzelfde gebeurde met 1700 binnenschepen. Dat betekende dat de explosieve lading tijdelijk ergens moest ondergebracht worden. Ondertussen kon men niet ingaan op de vragen van de burgemeesters betreffende de talloze kleinere opslagplaatsen en stapels springstof her en der. Dat ging dan nog maar over de noordelijke helft van het grondgebied. De zuidelijker regio's werden bezet door Britse en Franse troepen. Daar had hij zelfs niets te zeggen dienaangaande. Het verkeersnetwerk was in heel slechte staat na afloop van de bezetting. Bovendien beschikte hij over minder en minder bekwame militairen door de opeenvolgende demobilisaties. Zijn veteranen snakten naar het burgerleven. De beste transportmiddelen waren aan de gevechtseenheden toegewezen met het oog op de bezetting van Duitsland en er was nog altijd een kans op hervatting van de vijandelijkheden.¹⁰

De optie 'gecontroleerde vernietiging' voor de gasgranaten?'¹¹

Na dat parlementaire debat deed stafchef generaal Gillain op 1 juli 1919 aan zijn minister uit de doeken hoe hij de opruiming zag evolueren. Het was zeker geen akkefietje. In het omgewoelde frontgebied in West-Vlaanderen moesten zelfs nieuwe wegen en spoorlijnen aangelegd worden om in staat te zijn de stapels munitie te kunnen verzamelen en wegvoeren. De belangrijkste concentratie- en vernietigingsplaats in die regio was het volkomen verwoeste bos van Houthulst. Ook in Limburg in het uitgestrekte "*Kamp van Beverloo*" te Leopoldsburg wilde hij nieuwe transportwegen zodat ze de Duitse munitie daar naartoe konden voeren. Zo waren er in de meeste provincies terreinen uitgekozen die groot genoeg waren om gecontroleerde explosies te organiseren. In Brabant was dat het Meerdaalwoud waar de bezetter een grote vlakte had kaalgekap.

Minister Masson reageerde op 5 juli en verzekerde de stafchef dat er zeker een spoorverbinding met het kamp in het woud van Houthulst zou komen. Hij vroeg hem uitdrukkelijk daar snel werk van te maken "*de manière à permettre le déchargement des nombreux wagons immobilisés par des munitions, de même que le nettoyage du Pays.*" Er was immers nog veel meer op komst. In zijn slotzin drukte hij daarop: "*Il faut prévoir en effet que sous peu, et malgré nous, nous aurons le charge d'une bonne partie des munitions des zones françaises et anglaises en Belgique.*" Het spreekt vanzelf dat die legers zich niet erg geroepen voelden om de rondslingerende Duitse munitie op te ruimen. Er waren in die zuidelijker gelegen delen van het land al mensen van de recuperatiedienst actief. Dat maakte het mogelijk de situatie in die zones op de voet te volgen. We pikken er één geval uit.

De chef van de recuperatiedienst voor de arrondissementen Charleroi en Thuin Lefrancq stuurde op 10 juli een rapport betreffende een depot met naar schatting 20.000 Duitse granaten waarvan 3/4 gevuld met gifgas. Deze voorraden kwamen van de gemeente Luttre

¹⁰ Kamer van Volksvertegenwoordigers, handelingen, p. 1122 tot 1130.

¹¹ De briefwisseling waarop deze paragraaf gebaseerd is, is te vinden in Russische doos 3179, dossier 185-7041, kabinet van Oorlog, briefwisseling betreffende de recuperatie van oorlogsmaterieel.

waar eerder al een grote explosie was geweest. Dat maakte de overblijvende granaten extra gevaarlijk want ze hadden al zware schokken te verduren gekregen. De plaatselijke Britse bevelhebber, Kapitein O'Bryer, weigerde om de gasobussen, beetje bij beetje, via explosie in gecontroleerde omstandigheden te vernietigen. Er lag dus een gigantische stapel en dat betekende een gevaar voor Jumet in geval er plots veel gas ineens zou ontsnappen. Er werd gedacht aan het graven van gangen in een terril van een steenkoolmijn. Daarin konden de gasgranaten opgestapeld worden en daarna kon men de gang laten instorten door de houten stutten weg te trekken. Het voordeel van deze oplossing was dat de granaten boven de grondwaterspiegel zouden liggen.

Voor een groot deel van het opruimingswerk in dit deel van Henegouwen werden – zoals elders in het land – Duitse krijgsgevangenen ingezet. Ook dat zette aan tot haast want het was mogelijk dat de krijgsgevangenen op korte termijn naar huis zouden worden gestuurd. De vredesonderhandelingen in Versailles vorderden snel. Feit is dat het klasseren en transporteren van de granaten in het gebied van O'Bryer ondertussen al de dood had veroorzaakt van zeven gevangenen en twintig man had verwond. Alles moest worden gedaan opdat er zeker geen brandhaard zou veroorzaakt worden. Een algemene explosie van het depot zou een ramp betekenen voor de burgerbevolking van Jumet. Met de komst van de zomermaanden zou dit gevaar alleen maar groter worden. Er was nochtans al een nota gestuurd betreffende de behandeling van gasgranaten maar de Britse officier weigerde die toe te passen. Zijn argument was dat hij voor ontsmettingsdoeleinden na gecontroleerde explosies wel vijftien ton "*chlorure de chaux*" of chloorkalk nodig zou hebben als ontsmettingsmiddel. Met dat type van kalk werden ook tijdens de voorbije oorlog de door gas vergiftigde stukken grond weer gesaneerd en toegankelijk gemaakt. Die voorraad was echter niet beschikbaar. Lefrancq hoopte wel dat ze van de gewone brisantgranaten zouden afgeraken op korte termijn. Als die weg waren, verminderde ook het gevaar voor de gasgranaten gevoelig. Er was dan immers heel wat minder explosiekracht aanwezig in het depot.

Maar dat in praktijk brengen was niet eenvoudig en de tijd drong. Minister Masson drong aan op haast. Tollen kreeg van hem order om de gasgranaten in Roux ter plekke in de lucht te laten vliegen. Daarna gaf hij zijn recuperatiedienst in Charleroi opdracht de Britse troepen ter plekke aan te spreken. Hun bevelhebber weigerde vlakaf die opdracht uit te voeren. Tollen vreesde dat de opruiming van de gasgranaten in ieder geval voor rekening van de Belgen zou zijn en hij had de Britten gevraagd alvast te beginnen met de gewone obussen. Hij had ook de burgemeester van Roux op de hoogte gebracht van het plan om de gasobussen op te ruimen. Deze situatie in Henegouwen was voor Tollen een aanleiding om Masson op 14 juli 1919 te vragen of deze problemen "*ne sont pas de nature à modifier vos instructions au sujet de la manière à adopter pour la destruction des obus à gaz*".

Hing er een koerswijziging in de lucht? Feit is dat Tollen op 20 mei 1919 al had gevraagd of hij contact mocht nemen met – onder andere – de administratie Zeewezen. Dat wijst er op dat hij al in een vroeg stadium een oplossing zocht onder de golven. Tollen kreeg steun vanuit onverwachte hoek. In het dossier is een ontwerp van antwoord in handschrift te vinden. Daarin wordt onomwonden gezegd dat de terril-oplossing veel te gevaarlijk was. Met deze "*Nota 14143*", getekend door "*Le Directeur-Général des Mines*" en gericht aan de Tollen, reageerde het ministerie van Industrie op 31 juli. Die tekst werd door Tollen integraal aan het kabinet van Masson bezorgd op 2 augustus 1919. De door de Britten gesuggereerde mijngangen-oplossing kon problemen opleveren wanneer er nieuwe mijnbouwactiviteiten in diezelfde regio zouden ontwikkeld worden. Een niet nader genoemd persoon had hem echter voorgesteld: "*Il consiste de les immerger en mer profonde*." Tollen drukte er nog eens op dat hij hier alle heil in zag: "*Cette solution me paraît la plus simple, la plus facile, la plus*

économique et surtout la plus efficace en ce qui concerne la sécurité pour l'avenir." Nu nog de minister overtuigen zodat hij werk zou maken van een oplossing in maritieme richting.

Minister Masson zet de nodige stappen

De ondertekening van het verdrag van Versailles was nog een kwestie van dagen. Het 'echte' einde van de oorlog lag dus in het verschiet. Het werd des te dringender om de kwalijke gevolgen van de voorbije oorlog op te ruimen. Als er in zee gestort werd, moest de administratie van het Zeewezen gecontacteerd worden.¹²

Al op 15 juni 1919 schreef Masson aan de minister van PTT en Verkeerswezen Jules Renkin, een brief waarin hij een belangrijk probleem uit de doeken deed. De 'recuperatiecommissie' van het leger was ondertussen al vele maanden bezig de overal aanwezige munitiestocks en rondslingerende artilleriegranaten op te ruimen. Dat werk was nog lang niet gedaan. En in de nabije toekomst zouden ze zonder twijfel nog verplicht worden om ook de Franse en Britse zones op het Belgische grondgebied aan te pakken. Voor 'gewone' granaten was er geen probleem. Ze werden opgestapeld in een kuil, ergens op een vlakte en ver van de bewoning. Daar konden ze op gecontroleerde wijze tot ontploffing gebracht worden. Dat gaf een klap maar de omwonenden werden dat snel gewend. Geen probleem dus.

Masson was echter heel erg bezorgd over de granaten die een chemische lading droegen. Het was niet aangewezen om die zomaar te laten exploderen. De kracht van hun springladingen was weliswaar gering maar de giftige stoffen kwamen dan vrij. Bij gewone granaten moest je enkel rekening houden met de scherven die in het rond werden geblazen. Daarom werden ze ook in diepe putten tot ontploffing gebracht. Maar de dampen van gasgranaten konden door de wind oncontroleerbaar weggeblazen worden. Zijn 'Service de la Récupération' scheidde de chemische daarom systematisch van de 'gewone' granaten. De chemische werden opzij gelegd, de gewone werden afgevoerd en tot ontploffing gebracht.

Maar wat moest men er dan mee aanvangen? In de bodem begraven, was te riskant op langere termijn. Enkel storten in zee voldeed, volgens hem. Maar wie moest dit in praktijk omzetten? De strijdkrachten beschikten sinds de oorlogsjaren over een kleine marine maar blijkbaar was het niet mogelijk om haar vaartuigen daarvoor in te zetten. Ze waren niet geschikt. Departement 'Oorlog' wilde daarom onderhandelen met het Bestuur van het Zeewezen, de veel oudere burgerlijke administratie die bevoegd was voor de territoriale wateren en de scheepvaart.

Wat moest er precies gebeuren? De militairen waren er van overtuigd dat het kilometers diepe water van de Atlantische oceaan de beste oplossing bood. Konden er geen oude schepen ingezet worden die zo versleten waren dat ze – samen met de granaten – daar tot zinken konden gebracht worden? Er waren echter grote nadelen verbonden aan een dergelijk denkspoor. Het was tamelijk ver varen en dus duur. Bovendien had deze werkwijze voor gevolg dat er gedurende een hele tijd een almaar groter wordende concentratie aan gasgranaten in de haven lag. Dat risico wilde niemand lopen. Een volgende mogelijkheid was de granaten in kleine hoeveelheden naar een zandbank op korte afstand van de kust te brengen en ze daar overboord te gooien. Daar moest dan wel goed over nagedacht worden. Niet elke zandbank was geschikt. Het moest gaan om een "*banc absorbant*", bestaande uit slib waarin de granaten zouden wegzinken en snel bedolven worden. De besluitvormers

¹² Het resultaat van die contacten is te vinden in: Archief van het Bestuur van het Zeewezen, inventarisnummer 5366. Te vinden in Algemeen Rijksarchief te Brussel.

waren het er over eens dat dit een praktische, haalbare en relatief veilige oplossing was. Het werk kon met relatief kleine vaartuigen uitgevoerd worden. Die werkwijze bood het voordeel dat er geen grote opstapeling in de haven zou zijn. Dat zou het gevaar van een gifgasramp uiteraard sterk verminderen.

De keuze werd door minister Masson overgelaten aan zijn collega van Verkeerswezen waaronder Zeewezen ressorteerde. Maar hij liet niet na uitdrukkelijk de tweede oplossing aan te bevelen: een zandbank, vlak voor de kust. De te storten hoeveelheid werd geschat op "*plusieurs milliers de tonnes*". Die omschrijving was behoorlijk vaag maar ze maakte wel duidelijk dat het werk niet op korte termijn kon afgelopen zijn. Het leger beschouwde dit opruimwerk als een zeer dringende aangelegenheid en hoopte binnen veertien dagen al van start te kunnen gaan. Op voorwaarde dat Zeewezen dan al klaar kon staan. Dat was de vraag...

De weken daarna werd een interne consultatieronde georganiseerd door Zeewezen. Het bleek uiteindelijk te gaan om een massa van honderdduizenden gifgasgranaten, voor het overgrote deel van Duitse origine.

Wat denkt de administratie Zeewezen er van?

De geraadpleegde ambtenaren van Zeewezen gaven de minister van Oorlog gelijk. Het storten, op een "*banc absorbant*" was zonder enige twijfel de beste oplossing. Ditzelfde werk was, voor enkele maanden, al gedaan met de voorraad niet-chemische obussen van het Belgische leger die opgeslagen lagen in het centrale depot, het "*Grand Parc de Campagne*", op Franse bodem. Er werd toen gestort op zandbanken vóór de kust van Gravelines, tussen Duinkerke en Calais. Dat kon dus ook met de gifgasgranaten op Belgische bodem. Op 2 juli tekende minister Jules Renkin de brief die bevestigde dat ook in de ogen van Zeewezen storten op een zandbank de beste optie was. Urbain, chef van de dienst "*Hydrographie*", had de Paardenmarkt aangewezen. Hij noemde die "*une banc mouillée*". Daarin zouden de granaten wegzinken en onder het slib verdwijnen.

Zeewezen wilde dat werk uitvoeren vanuit de haven van Zeebrugge want die haven lag heel dicht bij de bewuste zandbank. Het vroeg wel om een officier die door het departement 'Oorlog' werd afgevaardigd en die de militaire verantwoordelijkheid zou dragen. Het ging per slot van rekening om wapens en enige vakkennis was dus zeer welkom.

Er loerden echter problemen om de hoek. Op 8 augustus – zonder twijfel na een vingerwijzing van de verantwoordelijke officier – schreef Masson naar zijn collega Renkin dat het in Zeebrugge ingezette werkvolk ondertussen begrepen had wat voor gevaarlijke lading het moest manipuleren en transporteren. Het eiste daarom exorbitant hoge lonen. Dat sociaal conflict dreigde de operatie te vertragen en net dat wilden de ministers vermijden. Ondertussen bleven de treinen immers rijden en de binnenschepen varen. Op het hoogste beslissingsniveau was men duidelijk zeer bang voor de mogelijkheid dat daardoor een grote hoeveelheid chemische granaten zich zou opstapelen op de kade in Zeebrugge. De schrik voor een grootschalige explosie zat er diep in.

In ieder geval maakte de burgemeester van Heist zich zorgen en op 27 augustus schreef hij naar de minister over het gerucht dat men van plan was gasgranaten te dumpen op de Paardenmarkt. Bracht dit geen grote gevaren met zich mee voor de kustbewoners en het visbestand? Hij wees daarbij onder meer op de zeer geringe diepte van de zandbank. De granaten zouden maar enkele meter onder de zeespiegel liggen. Minister Masson

antwoordde hem op 6 september. Zijn verantwoording voor het storten op de Paardenmarkt luidde: *"parce que c'est la solution qui nous a paru le plus rapide pour nous débarrasser de ces munitions et qu'il nous a semblé en outre que les désagréments ou les dangers que vous signalez comme pouvant affecter le littoral et la pêche côtière ne se présenteront pas. C'est notamment pour éviter tout danger au point de vue de la pêche que le Service des Transports par Eau Intérieurs, qui s'est chargé de l'opération de noyage des projectiles, a demandé à l'inspecteur de l'Administration de la Marine d'interdire l'accès des passes 'Binnen Paardemarkt' et 'Appel Bank'. En outre le TEI s'est mis en rapport avec le chef pilote de Heyst aux fins d'établir le périmètre dangereux pour la pêche aux environs du Paardenmarkt."* Er was dus al een visverbod voorzien. Ook dit was allemaal uitdrukkelijk aan de minister voorgelegd, zo werd benadrukt.¹³

Directeur Tollen van de recuperatiedienst liet majoor Hainaut op 21 oktober 1919 weten dat hij een telefoongesprek had met Zeewezen in de persoon van Bultinck, inspecteur-generaal. Die had beloofd dat een officier van Zeewezen te beschikking van de recuperatiedienst zou worden geplaatst; nog wel *"incessamment"* en *"pour l'immersion des obus à gaz à Zeebrugge"*. Ook deze brief was – volgens de kanttekening – aan minister Masson voorgelegd ter kennisgeving op 24 oktober. In de ogen van Zeewezen was er nu in Zeebrugge een aparte, tijdelijke dienst voor het opknappen van dit gevaarlijke dumpingwerk.

De "Service des immersions à Zeebruges"¹⁴

Tollen contacteerde zo snel mogelijk – op 25 oktober 1919 – luitenant Lorand, pas gededemobiliseerd als militair. Hij was de verantwoordelijke van de nieuwbakken *"Service des immersions."* Tollen liet niet na deze brief in kopie naar een aantal kustbevelhebbers en diensten ter informatie te richten. Belangrijkste boodschap was dat aan de uitvoering van de conventie om gebruik te maken van zijn diensten binnenkort een einde zou komen, namelijk op 30 oktober 1919. Er was ondertussen dienaangaande al een akkoord gesloten met de inspecteur-generaal van de administratie voor het Zeewezen. Luitenant Bly van Zeewezen zou Lorand zijn taken overnemen. In kanttekening staat er uitdrukkelijk bij *"Mis sous les yeux de Monsieur le Ministre"*, en dat gebeurde door de directeur zelf.

In ieder geval was het ondertussen al in bredere kring bekend wat en hoe er werd opgeruimd. Het gemeentebestuur van Luttre schreef op 26 november 1919 dat er vlakbij het spoorwegstation van de gemeente nog altijd veel munitie lag, onder meer *"à gaz asphyxiants, de tous genres et de tous calibres"*, in totaal zeker meer dan 1500 ton. De gemeente wees op de *"nombreuses catastrophes"* die zich sinds de wapenstilstand overal in het land hebben voorgedaan. Het vond dat het leger de boel moest laten bewaken en zo snel mogelijk opruimen. Dat Defensie had gesuggereerd burgers aan te duiden als bewakers van de springstof, vonden ze niet ernstig.

Maar het wees wel op een schrijnend gebrek aan mankracht binnen Landsverdediging. Ondertussen was de herfst van 1919 al flink gevorderd. De wapenstilstand was bijna één jaar oud. De verantwoordelijke ambtenaren beseften dat de onstuimige zee tijdens de komende wintermaanden de werkzaamheden tijdelijk kon lamleggen of toch minstens fel

¹³ Documentatiecentrum van het Legermuseum, Russische Doos 3179, dossier 185-7041, met daarin het dossier van het kabinet van de minister van Oorlog met titel *"9 R Récupération"*. Ook voor de volgende hier geciteerde briefwisseling.

¹⁴ Deze briefwisseling in: Russische Doos, 3179, dossier 185-7041. Dossier van het kabinet van de minister van Oorlog, betreffende *"9 R Récupération"*.

hinderen. Daarna konden ze verder doen met het opruimingswerk, desnoods met de hulp van vrijwilligers. In ieder geval voer het bootje in Zeebrugge op 18 december in de voormiddag weer uit. Het werd een rampzalige dag. Op amper vijf meter van de kaaimuur explodeerde de lading. Het vaartuig zonk. Er was één dode te betreuren onder de opvarenden.

Zo moest minister van Oorlog voortdurende ongeruste mensen sussen en anderen aanporren tot actie. Daarbij vormde de uitweg naar de zee een goed argument. Aan majoor Denis, militair afgevaardigde bij de Belgische spoorwegen, schreef hij op 23 december 1919 dat de kans op ongelukken met schade of dood van personen bij munitievondsten in de nabijheid van de spoorwegen erg groot was. Er was onder meer munitie gevonden bij Pont-à-Celles, Luttre en ook bij Fleurus, enzovoort. Maar er was een oplossing: *"Le dépôt de Roux a évacué récemment vers la mer, après triage, tous les obus à gaz qui étaient rassemblés près des voies d'évitement."* De gewone springstof moest men in de nabije omgeving in de lucht laten vliegen.

Ondertussen bleef de dienst in Zeebrugge vooruitgang boeken, ondanks de winterse omstandigheden. Luitenant Bly, stuurde op 17 januari 1920 de mededeling dat het werk afgelopen was. De opluchting in de burelen van Zeewezen was groot. In het departement Oorlog wist men ondertussen al dat die vreugde zeer voorbarig was. Het land was nog lang niet verlost van alle chemische munitie. Enkel de gemakkelijk bereikbare stocks waren opgeruimd. De bodem verborg nog veel niet ontplofte munitie, waaronder ook gasgranaten. Eind januari 1920 vroeg de Recuperatiedienst aan Bly om de mogelijkheid open te houden van nog meer vaarten naar de zandbank. Ondertussen was zijn varend materiaal al elders aan het werk. En toch! Eind maart 1920 werden er al nieuwe tochten naar de Paardenmarkt gepland.

Ondertussen was dit al min of meer routine geworden en waren de hoeveelheden niet meer zo groot. Velen hebben dit nieuws met opluchting ontvangen.

Besluit

Dankzij deze dossiers van Zeewezen, de Recuperatiedienst en het kabinet van minister Masson is een belangrijke onzekerheid opgeklaard. In alle documenten wordt uitdrukkelijk gesteld dat het storten op de Paardenmarkt uitsluitend ging om gifgasgranaten. Het was inderdaad lang wachten eer de relevante militaire archieven terug beschikbaar waren na hun omzwervingen via Duitsland en Rusland. Aan 'burgerlijke' archieven dacht men na de herontdekking van het munitiestort duidelijk niet. Nochtans had de burgerlijke administratie via "*Zeewezen*" in het verleden wel degelijk een dikke vinger in de pap wat het beheer van het kustgebied en de territoriale wateren betrof. Nu is gebleken dat haar ambtenaren in het besluitvormingsproces zeker even belangrijk waren als de militairen. Zoals de militairen met Tollen op kop Masson overhaalden, zo slaagden zij er in hun voorgedijminister Jules Renkin te overtuigen om in te gaan op deze maritieme 'oplossing' zoals die was uit de doeken gedaan door Masson.

Het resultaat in documentvorm is te vinden in: Archief van het Bestuur van het Zeewezen, inventarisnummer 5366, Algemeen Rijksarchief te Brussel. Het gaat om oorspronkelijk dossiernummer "125". Eigenlijk sloeg dat nummer op een verzameling documenten met als titel "*Objets divers*". Deze bundeling bevatte briefwisseling over de meest diverse onderwerpen vanaf het jaar 1872. Onder nummer 5366 vinden we documenten uit de jaren 1918-1919. Er is daarbinnen een sub-dossier nr. 60 gevormd en dat kreeg de titel:

"Immersion d'obuz à gaz asphyxiant". Het archief van Zeewezen werd na de overdracht aan het rijksarchief geïnventariseerd door Cyriel Vleeschouwers en zijn inventaris werd uitgegeven in 1979. De inventarisator gaf bij dit nummer 5366 duidelijk aan dat de oorspronkelijke titel weliswaar *"Verscheidene"* was, maar vermeldde daarbij het bewuste sub-dossier via: *"o.a. verzinken van stikgasbommen in Noordzee, op de Binnen Paardemarkt 1918-1919."* In feite gaf hij hiermee de sleutel tot de informatie die gezocht werd door de departementen die vanaf 1971 betrokken waren bij het onderzoek naar het granatenstort.

Over de precieze aantallen blijft de briefwisseling echter vaag. Niemand had enig idee van de precieze aantallen gestorte gasgranaten. Blijkbaar vond ook niemand het nodig om bij te houden om welke aantallen het ging. Anderzijds is het tekenend dat ook de verantwoordelijke ambtenaren van Zeewezen in 1919 het niet de moeite vonden om deze briefwisseling een belangrijke plaats te geven in het archief van de instelling. Het feit dat het bundeltje onder de titel *"objets divers"* werd geklasseerd, heeft zonder twijfel er toe bijgedragen dat het als zodanig niet meer op te sporen viel. Tot rijksarchivaris Cyriel Vleeschouwers de moeite nam om het sub-dossier toch uitdrukkelijk te vermelden in zijn inventaris.